

**PANDHAPUKING TETEMBUKING LAN WIGATINING TETEMBUKING
SAJRONE LELAGON JAWA ANGGITANE SUJIWO TEJO
(TINTINGAN STILISTIKA LAN STRUKTUR PUITIK)**

Zahra Isna Agustin

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
zahraagustin@mhs.unesa.ac.id

DRS. H. BAMBANG PURNOMO, M.S.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Pandhapuking tetembungan mujudake tatacarane pangripta anggone ngolah tetembungan supaya luwih endah. Kajaba didhapuk, tembang uga nduweni unsur kang penting/wigati minangka jiwaaning tetembangan utawa surasane tembang. Panliten iki bakal ngrembug (1) kepriye pandhapuking tetembungan, (2) kepriye wigatining tetembangan, (3) Apa gegayutan antara tetembungan lan tetembangan, lan (4) kepriye titikane Sujiwo Tejo. Ancas panliten iki yaiku njlentrehake pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembangan. Kajaba kuwi uga njlentrehake gegayutan antarane tetembungan lan tetembangan, lan ngerteni titikane Sujiwo Tejo minangka pangripta kang kreatif.

Pamarekan kang digunakake sajrone panliten iki yaiku pamarekan stilistika lan struktur puitik, uga nggunakake teori hermeneutik minangka panyengkuyung. Panliten iki klebu panliten kuwalitatif kang nggunakake metodhe analisis isi. Sumber dhata sajrone panliten iki arupa tembung, frase, lan ukara kang ana ing lelagon basa Jawa ing Album Mirah Insun anggitane Sujiwo Tejo. Dhata kang digunakake ing panliten iki dijupuk saka asiling wawancara karo Sujiwo Tejo minangka pangripta.

Adhedhasar analisis kang wis ditindakake, asile panliten iki nuduhake yen tembang kang dianggit dening Sujiwo Tejo nduweni titikan dhewe yen ditandhingake karo reriptan tembang liyane. Titikane bisa kawawas saka carane milih tetembungan kanthi variasi basa Jawa lan basa Inggris, nggunakake basa arkais, nggunakake maneka werna majas, purwakanthi, sarta nengenake aspek spiritualitas.

Tembang wigati: Tetembungan, tetembangan, tembung-tembung pinilih, lelewane basa, lan spiritualitas

PURWAKA

Tembang mujudake reriptan utawa dhapukane basa mawa paugeran tartamtu (gumathok) kang olehe ngucapake kudu dilagokake nganggo kagunan swara (Padmosoekotjo, 1953: 25). Saben tembang nduweni luk-lukan swara utawa cengkok dhewe-dhewe. Antarane wong sing nembangake, siji lan sijine nduweni luk-lukan swara sing beda. Bab sing beda mau, ndadekake variasi cengkok tembang saya akeh lan maneka werna. Sastra tradhisi, tembang nduweni paugeran tartamtu. Paugerane arupa guru gatra, guru swara, lan guru wilangan. Saya majune jaman, variasi tembang saya ngrembaka kanthi anane kreasi-kreasi, kang bisa kawawas saka cakepan lan wiramane tembang. Tembang-tembang kreasi anyar kasebut bisa sinebut lelagon.

Beda karo tembang macapat sajrone sastra tradhisi mau, tembang-tembang kreasi anyar ora kaiket paugeran guru gatra, guru wilangan, lan guru swara. Tembang kasebut diripta kanthi daya kreatif pangripta. Pengalaman, pendhidhikan, lan wawasan bisa ndadekake asil reriptan tetembangan kang dianggit, saya puitis lan kebak estetis. Endahing tembang kang dikreasi dening pangripta modern ora mung saka cakepane nanging uga

saka alat musik kang digunakake kayata gitar, piano, *sexsofone* lsp.

Tembang kreasi anyar pancen saemper karo puisi, utawa nduweni watak puitis, kaya dene puisi. Wiramane luwih nengenake rasa, saengga gampang merbawani swasana atine pamaca utawa pamiyarsa. Tembang ana empere karo puisi kang dilagokake, amarga tembang lan puisi pancen nduweni sipat sing saemper, kang luwih nengenake rasa ing saben tembung. Teks puisi ora mung gegayutan karo jinising sastra, nanging uga gegayutan karo paribasan, pesen iklan, paribasan ngenani politik, cakepan tembang, lan dedonga. Mula antarane puisi lan tembang nduweni struktur kang memper yen diwawas saka struktur lair lan batine.

Struktur laire tembang bisa kawawas saka cakepane tembang. Padmosoekotjo (1953: 26) ngandharake yen cakepan mujudake unen-unening tembang utawa tetembungan kang dedunung sajrone tembang. Struktur lair mujudake blegere tembang. Tembung-tembung kang kasusun ing tembang mujudake tembung-tembung pinilih mawa makna kang jero. Cakepan ing tembang nggunakake tembung kang padhet, tegese tetembungane kang digunakake padhet kanthi makna sing jero. Unsur kang nyengkuyung tembang yaiku unsur puitik lan estetis. Tetembungan kang karakit

sajrone tetembangan kanthi nggunakake basa *figuratif* utawa basa rinengga. Basa rinengga digunakake amarga luwih *efektif* kanggo medharake rasa. Tembung pinilih mau dipilih amarga nduweni maksud lan tujuwan tartamtu. Maksud lan tujuwan saka karya sastra, salah sawijine kanggo piwulang tumrap bebrayan sing maca utawa sing ngrungokake. Maksud lan tujuwan mau, bisa diwawas kanthi nggunakake rasa lan batiniah saka pamaca utawa pamiyarsa. Bab mau bisa kawawas saka struktur batine.

Wigatining tetembangan mujudake boboting surasa utawa teges kang kinandhut sajrone tetembangan. Wigatining tetembangan sesambungan karo struktur batin sajrone tembang. Wigatining tetembangan bisa kawawas saka tema lan amanat kang kinandhut sajrone tembang. Struktur batin mujudake aspek kang sinirat sajrone karya sastra kayata tembang. Tembang kuwi ibarate manungsa. Manungsa nduweni bageyan kang bisa kawawas nanging ana bageyan utawa perangan kang ora bisa diwawas kanthi wadhag yaiku sukma. Perangan kasebut mujudake unsur utama manungsa, tanpa sukma manungsa ora ana gunane. Semono uga karo tembang, yen ora ana unsur sinirat (struktur batin), tembang kaya-kaya ora duwe sukma, ora duwe makna lan tanpa guna. Struktur batin kang arupa sukma saka tembang mau, dadi bab utama sajrone tembang anggitane Sujiwo Tejo. Panjenengane kalebu pangripta kang seneng nganggit tembang kanthi nengenake rasa lan wirama tinimbang cakepane tembang.

Sujiwo Tejo mujudake panulis lan dhalang kang wis misuwur. Panjenengane kalebu seniman *multitalent*, kang nguwasani sakabehane seni, kayata seni swara, seni drama, seni rupa, seni tari lsp. Reriptan kang dianggit, arupa buku kayata novel, kang wis akeh diterbitake. Karya kang wis diterbitake kayata *Republik Jancukers* dening Kompas, *Lupa Endonesa* diterbitake Bentang Pustaka, *Ngawur karena Benar* dening Pustaka Liman, *Jiwo J#ncuk* dening Gagas Media, *Tuhan Maha Asyik* dening Imania, *Rahvayana (Aku Lala Padamu)* dening Bentang Pustaka, *Serat Tripama* dening Bentang Pustaka lsp. Karya-karya anggitane kondhang amarga tembung kang digunakake apik tur beda saka liyane. Pambedane bisa dideleng saka panganggone tembung sing nyleneh, tembung-tembung sing dianggep ora lumrah digunakake, kayata tembung pisuhan diripta ing karyane Sujiwo Tejo. Sujiwo Tejo nduweni pamawas yen tembung *jancuk* iku sejatine dudu tembung sing ala, nanging nuduhake rakete sesambungan antara wong siji lan sijine. Tembung *jancuk* bisa dimaknani kasar, nalika digunakake ing swasana nesu utawa mangkel. Tembung *jancuk* kalebu basa kang netral, nanging isih dianggep saru karo bebrayan jaman saiki.

Tinthingan ngenani pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembangan sesambungan rumaket kalawan tumindak apresiasi kritis tumrap tembang. Rong unsur kasebut ora bisa dipisahake. Tembang anggitane Sujiwo Tejo kasusun saka tembung-tembung kang endah, nduweni unsur estetika lan puitik. Tembung-tembung kang kasusun mau nduweni makna, maksud, pesen kang becik tumrap manungsa. Tembang mujudake struktur kang kebak makna lan nduweni nilai estetis. Bab kasebut dadi narik kanggo dijlentrehake luwih jero.

Andharan mau, bisa ditegesi yen kekarone mujudake unsur kang utama kanggo ngripta karya sastra mligine tembang. Sesambungan antarane pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembangan padha karo sesambungane basa lan sastra. Basa mujudake sarana utawa piranti kang utama kanggo ngripta sawijine karya sastra (Ratna, 2013: 148). Reriptan sastra mligine tembang nggunakake tetembungan kang pinilih. Basa sing digunakake, kudu dipilah lan dipilih supaya luwih endah lan nuwuhake rasa tumrap pamiyarsa.

Kajaba nggunakake tetembungan kang endah, tembang kudu mawa makna. Panganggone basa kanthi anane kamardikan pangripta milih tembung mujudake prinsip stilistika. Prinsip stilistika mujudake pamarekan kang digunakake kanggo njlentrehake wujud wewangunane tembang anggitane Sujiwo Tejo. Pamarekan stilistika wae ora cukup kanggo njlentrehake isi tembang anggitane Sujiwo Tejo. Sajrone ngandharake pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan, nggunakake pamarekan liya yaiku struktur puitik. Struktur puitik digunakake kanggo ngandharake tema lan amanat sajrone tetembungan. Wigatining tetembungan nggunakake struktur puitik, yen pandhapuking tetembungan nggunakake pamarekan stilistika.

Stilistika yaiku ilmu kang ngonceki panganggone basa sajrone karya sastra kanthi nengenake aspek-aspek kaendahan (Ratna, 2016: 236). Tinthingan stilistika digunakake kanggo nganalisis sawijine karya sastra kang awèh gegambaran kang jangkep ngenani nilai sajrone karya sastra. Saliyane nggunakake tinthingan stilistika, analisis struktur puitik dadi luwih wigati kanggo panliten iki kanggo ngonceki sistem tandha utawa lambang kang ana sajrone tembang. Tandha kasebut bisa kawawas saka tembung-tembung kang karakit kanthi anane basa kiasan. Basa-basa kiasan (figuratif) mujudake salah sawijine tandha ing tembang. Tandha kasebut awujud tandha basa. Mula saka iku, tetembungan ing Album Mirah Ingsun anggitane Sujiwo Tejo nggunakake tinthingan struktur puitik lan stilistika, yen dironce dadi siji panliten iki yaiku pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan sajrone lelagon Jawa Anggitane Sujiwo Tejo.

Underane panliten iki ana papat, yaiku (1) kepriye pandhapuking tetembungan sajrone Lelagon Jawa, (2) kepriye wigatining tetembungan sajrone Lelagon Jawa, (3) apa gegayutan antarane pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan sajrone lelagon, lan (4) kepriye titikane Sujiwo Tejo minangka pangripta sing kreatif.

Ancas saka panliten iki yaiku Njlentrehake pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan sajrone Lelagon Jawa anggitane Sujiwo Tejo. Kajaba kuwi uga njlentrehake gegayutan antarane tetembungan lan tetembungan, uga sing pungkasan ngerteni titikane Sujiwo Tejo minangka pangripta kang kreatif.

METODHE

Panliten iki kalebu panliten kuwalitatif. Panliten kuwalitatif ora nggunakake angka nalika nglumpukake dhata lan sajrone menèhi tafsiran ing asil panlitene. Panliten kualitatif ora nggunakake itung-itungan statistik

amarga objek kang digunakake arupa basa kang awujud tulisan. Analisis kuwalitatif munjer ing makna, dheskripsi, pamurnian, lan penempatane dhata ing kontekse dhewe-dhewe lan luwih kerep nggunakake wujud tembung tinimbang wujud angka. Panliten iki kagolong panliten kuwalitatif amarga objek kang diteliti arupa basa kang awujud tulisan.

Tinthingan tumrap tembang kreasi anyar sajrone album Mirah Ingsun anggitane Sujiwo tejo kalebu panliten kuwalitatif amarga (1) tembang luwih nengenake rasa, makna, lan amanat, (2) panliti minangka subjek kang utama, (3) Asil saka analisis tembang iki isih asipat sawetara ateges isih bisa ngalami owah-owahan, lan (4) Tembang kang diripta Sujiwo Tejo dijupuk saka kahanan sosial lan pengalaman saka pangripta dhewe.

Panliten iki nganalisis wujud lair lan batine tembang, mula metodhe kang digunakake, yaiku metodhe analisis isi. Metodhe analisis isi mujudake metodhe kang sesambungan karo isi komunikasi, *verbal* (basa) uga *nonverbal* kang awujud arsitektur, piranti omah, sandhangan, lan *media elektronik* (Ratna, 2013: 48). Tegese isi sajrone karya sastra, yaiku pesen-pesen kang mujudake hakikat sastra. Ratna (2013: 48) ngandharake isi sajrone metodhe analisis isi kang diperang dadi loro, yaiku isi laten la nisi komunikasi. Isi laten yaiku isi kang kinandhut sajrone dhokumen lan naskah, yen isi komunikasi yaiku pesen kang kinandhut saka pacelathon utawa cecaturan.

Dhasar metodhe analisis isi kanthi cara *penafsiran* kang nggunakake teori hermeneutik, tegese tafsiran kasebut luwih nengenake isi lan amanat. Metodhe iki digunakake ing dhokumen-dhokumen kang padhet isi lan interaksi simbolik. Miturut Endraswara (2008: 45), panliten kanthi metodhe hermeneutik ditindakake kanthi telung perangan iki, kayata (1) nemtokake teges langsung kang baku, (2) njlentrehake teges-teges sumirat, (3) nemtokake tema, lan (4) njlentrehake teges-teges simbolik sajrone teks. Miturut Ratna (2013: 49) gaya tulis pangripta kalebu cocog yen nggunakake metodhe analisis isi. Metodhe analisis isi digunakake ing pada, ukara, tembung, wektu panulisan, lan panulisan saengga bisa ngerteni isi lan amanate. Kajaba kuwi, panliten iki uga nggunakake metodhe hermeneutik minangka panyengkuyung panjlentrehe dhata. Metodhe iki laras digunakake ing tembang iki amarga nengenake tafsiran-tafsiran kanggo njlentrehake teges-teges simbolik sajrone teks.

Adhedhasar andharan mau, metodhe kasebut laras karo tujuwane panliten yaiku nganalisis pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan sajrone lelagon Jawa anggitane Sujiwo Tejo. Bab pandhapuking tetembungan mujudake aspek wujud saka tetembungan kayata tembung-tembung pinilih, pangrakite tetembungan, lan lelewane basa. Bab wigatining tetembungan gegayutan karo tema lan amanat sajrone tetembungan. Panliten iki bakal ninthingi struktur puitik lan stilistika sajrone lelagon Jawa anggitane Sujiwo Tejo lan nggunakake metodhe hermeneutik minangka panyengkuyunge.

Dhata primer kang digunakake ing panliten iki yaiku awujud tembung, lan frase kang mirunggan sajrone

lelagon Jawa anggitane Sujiwo Tejo, lan dilarasake karo underane panliten iki, yaiku pandhapuking tetembungan, wigatining tetembungan sajrone lelagon Jawa. Dhata mujudake perangan kang wigati kanggo panliten, dene dhata sekundher dijupuk saka asile wawancara karo Sujiwo Tejo minangka pangripta tembang. Pangripta ngandharake yen tembang-tembang kang dianggit akeh nggunakake basa-basa pedhalangan. Panjenengane akeh njupuk basa-basa kasebut amarga luwih estetik. Kajaba kuwi, pangripta luwih nengenake aspek afektif tinimbang aspek kognitif.

Trap-trapan kang digunakake kanggo nyeleksi dhata miturut kriteriane kanthi cara:

- 1) Ngrungokake tetembungan sajrone Album Mirah Ingsun Anggitane Sujiwo Tejo ing Youtube, banjur ditranskripsi kanthi cara diketik ing komputer.
- 2) Sawise diketik banjur digoleki unsur-unsur kang padha, kayata tema, makna, sarta pangrakite tetembungan.
- 3) Tetembungan sajrone album Mirah Ingsun sengaja dipilih 13 tembang kang nggunakake basa Jawa amarga saka 13 tembang mau nduweni titikan kang saemper.
- 4) Sawise kapilih 13 tembang, banjur diperang maneh adhedhasar pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan

Tata cara kaping pindho, yaiku klasifikasi utawa Pameranga. Klasifikasi yaiku upaya kanggo milah-milah lan nggolongake dhata adhedhasar kategori tartamtu kang digunakake sajrone nindakake panliten. Trap-trapan anggone merang dhata, ing antarane yaiku:

- 1) Merang dhata adhedhasar pandhapuking tetembungan. Pandhapuking tetembungan isih diperang maneh dadi telung perangan, yaiku pamilihe tetembungan, pangrakite tetembungan, lan lelewane basa.
- 2) Merang dhata adhedhasar wigatining tetembungan. Wigatining tetembungan isih diperang maneh dadi rong perangan, yaiku aspek tematik lan amanat

Tata cara kaping telu, yaiku *kodifikasi* utawa tetengere dhata. Cara iki digunakake kanggo menehi tenger utawa tandha marang dhata sing wis dipilih sajrone lelagon Jawa anggitane Sujiwo Tejo kanthi cara nengeri tetembungan kang kalebu ing saben perangan pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan.

Sawise panliti kasil nglumpukake dhata-dhata banjur dianalisis kanthi cara:

1. Dhata dipilih banjur dipilih miturut underane panliten
Dhata kang wis dipilah-pilah banjur dipilih sing laras karo underane panliten, yaiku ngenani pandhapuking tetembungan, wigatining tetembungan, sesambungan kekarone, lan titikane Sujiwo Tejo.
2. Dhata banjur dianalisis utawa dijlentrehake adhedhasar jinise

Dhata kang wis dipilih mau, banjur dilebokake ing perangan pandhapuking tetembungan, wigatining tetembungan sesambungan antarane pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan, banjur sing terakhir bisa ndudut titikane Sujiwo Tejo. Sawise laras

karo perangane, banjur dianalisis kanthi cara dijlentrehake saben tembung utawa larik tembange.

3. Nyusun lan ndudut asile analisis

Dhata kang wis dianalisis mau, banjur disusun maneh supaya luwih tumata lan endah. Sawise katata laras karo perangan lan underane panliten banjur menehi dudutan saka asil panliten kang wis kalakon.

4. Didhokumentasi kanthi wujud laporan panliten kang sinebut skripsi

Dhata kang wis jangkep banjur didhokumentasi kanthi dijilid awujud buku kang sinebut skripsi.

ANDHARAN

Pandhapuking Tetembungan

Cak-cakan paninthinge pandhapuking tetembungan sajrone lelagon Jawa ing Album Mirah Ingsun miturut Nurgiyantoro (2010: 277) kaperang dadi telu, yaiku panjlentrehe (1) tembung-tembung pinilih, (2) pangrakite tetembungan, lan (3) lelewane basa. Cak-cakane diksi, yaiku aspek leksikal lan aspek makna. Dene pangrakite tetembungan dumadi saka anane titi swara, lan titi tembung. Banjur lelewane basa dumadi saka anane majas-majas. Dhata ngenani perangan kasebut diklumpukne banjur diandharake lan dijlentrehake sajrone bab iki.

Tembung-Tembung Pinilih

Diksi mujudake proses pangripta anggone milah lan milih tetembungan kang laras lan endah supaya dadi reriptan kang estetik. Pamilihe tetembungan mujudake proses pangripta nalika milah lan milih tembung (proses kreatif pangripta), dene tembung-tembung pinilih mujudake asil saka proses kreatif pangripta nalika milih tembung. Aspek leksikal lan aspek makna minangka cak-cakane diksi kang merbawani kaendahaning tembang. Miturut Keraf (2010: 34), aspek leksikal isih kaperang dadi lima, yaiku 1) sinonimi, 2) polisemi, 3) homonimi, 4) hiponimi, lan 5) antonimi, nanging bab kang diandharake ing panliten iki mung loro, yaiku sinonimi, lan antonimi. Dene aspek makna miturut Keraf (2009: 25) kaperang dadi loro, yaiku makna denotatif, lan makna konotatif.

4.1.1.1 Aspek Leksikal

Aspek leksikal gegayutan karo panganggone tembung-tembung tartamtu, kang segaja dipilih dening pangripta. Proses pamilihe tembung kudu mawas efek trep orane tembung (estetis). Miturut Nurgiyantoro (2017: 174) prakara trep orane iki bisa kawawas saka swara, wujud, lan maknane. Diksi kudu bisa nyengkuyung tujuwan estetis karya kasebut. Kayadene jembatan, diksi uga digunakake kanggo njembatani pangripta nalika medharake makna, pesen, lan njlentrehake ide utawa gagasan kaya kang dikarepake. Aspek leksikal mujudake perangan saka cak-cakane pangripta anggone nemtokake tembung-tembung kang kudu dipilih. Tetembungan kang dipilih sajrone tembang saemper karo puisi, kudune nggunakake tembung kang singkat, padhet, lan *efisien*. Ana rong jinis cak-cakan, yaiku sinonimi lan antonimi. Rong bab kasebut dadi bab kang dadi punjering pangripta amarga pengin nuduhake

anane kaendahan lan variasi sajrone tembung-tembung kang dipilih. Rong bab mau nduweni teges padha nanging nduweni makna kang beda, lan tembung kang nduweni teges beda nanging nduweni makna sing padha utawa beda. Dadi ing kene, pangripta luwih seneng mbandhingake antara kahanan siji lan sijine kanthi tembung kang *variatif*.

a. Sinonimi

Sinonimi dumadi saka tembung kang beda nanging nduweni teges sing padha. Sinonimi digunakake kanggo mbandhingake utawa madhakake kahanan tartamtu kanthi nggunakake tembung sing beda. Pambédane tembung bisa nuwuhake rasa pangrasa kang beda. Rasa kasebut kawangun jalaran tembung-tembunge laras lan cocog karo atine pamiyarsa. Senajan nduweni teges sing padha nanging nduweni makna kang beda kang bisa merbawani surasane tembang. Bisa kawawas ing pethikan iki.

Njedindil aku kadhemen

Udane kapan leh **tingkas**

Ket wingi **mbrebes**

Kaya **mili** ra bakal **rampung** kadi

Panandange panyawange karerantan tambah

Nglangut

Saya sengkut, saya kelut

Udan tangis, udane ra tingkas njedhidhil

(UG. Pd 1 gtr 1-8)

Tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* mujudake tembang kang ngandharake bab gegambarane urip sing sarwa sedhik, susah, kaya-kaya wis ora ana harapan urip ing donya. Katon terus-terusan anggone sedhik. Dheweke nganti lali marang jejibahan kang kudu dilakoni amarga kasengsarane mau. Kasengsaran mujudake salah sawijine ujiane Gusti marang manungsa. Sepira gedhene manungsa gelem ngupaya, kepiye manungsa ngadhepi kahanan kang sarwa nelangsa. Nelangsane manungsa, kasedhihane manungsa kagambar ing tembang kasebut kanthi nggunakake ilustrasi udan kang ora tingkas. Udane ora terang-terang, udan terus nganti kadhemen. Manungsa nduweni pangarep-arep supaya prakara/masalah kang ditandang cepet rampung. Kamangka bab supaya bisa manunggal klawan Gusti kudu ngliwati pacoban-pacoban, ujian kang abot.

Pethikan tembang mau kadhapuk saka unsur sinonimi. Unsur kasebut merbawani kaendahaning tembang, kaya ing pethikan tembang *Udane kapan leh tingkas, ket wingi mbrebes, kaya mili ra bakal rampung gati*. Tembung *tingkas* lan *rampung* nduweni teges kang padha utawa sinonimi. *Tingkas* ing Bausastra Jawa nduweni teges terang utawa leren. Tembung *tingkas* ing kene digunakake kanggo ngandharake kahanan sarampunge udan. Dene tembung *rampung* nduweni teges wis dadi, wis entek. Ing kene tembung *rampung* uga digunakake dening pangripta kanggo medharake sawijine kahanan/tumindak kang wis kelakon utawa katindakake. Sejatine, pangripta bisa wae nggunakake tembung terang/rampung kanggo nuduhake kahanan udan, ananging pangripta milih tembung *tingkas* kanggo nerangake kahanan bab udan.

Pangripta mbandhingake tembung tingkas lan tembung rampung amarga tembung tingkas digunakake kanggo nggambarake kahananing jagad, dene tembung rampung digunakake kanggo nggambarake kahanane manungsa. Tingkas nduweni rasa kang luwih dhuwur, luwih apik tinimbang tembung rampung. Kahanane jagad awujud udan mujudake kamulyan kang diparingake Gusti marang manungsa, mula tembung tingkas laras digunakake kanggo nggambarake bab udan. Dene manungsa ana kang nganggep yen udan mujudake pralambang saka kasedhihan. Krana udan dianggep luwih murni, luwih suci. Mula nggunakake tembung tingkas.

Tembung rampung digunakake kanggo nggambarake kahanane manungsa. Sadurunge tembung rampung ana tembung *ra* kang ateges ora rampung. Dadi prakara kang diadhepi manungsa isih durung bisa dirampung amarga manungsa pasrah marang kahanan, tanpa upaya kang tumemen.

Tembung *mbrebes* lan tembung *mili* nduweni teges sing saemper, nanging kadhangkala digunakake ing konteks/kahanan sing beda. Tembung kasebut nduweni makna kang saemper, *mbrebes* lan *mili* padha-padha nduweni makna kang nerangake lumakune/iline banyu saka papan panggonan siji menyang liyane. Bedane tembung *mbrebes* padatanane digunakake kanggo nuduhake iline banyu udan sing ora tingkas, yen tembung *mili* digunakake kanggo nuduhake proses iline banyu. Jan-jane pangripta bisa nggunakake tembung deres ing kahanan udan kasebut nanging pangripta luwih kasengsem milih tembung *mbrebes* lan *mili* kanggo nerangake kahanan udan. Tembung *mbrebes* lan *mili* uga kagolong tembung saroja, sing mesthine nduweni nduweni teges kang padha utawa saemper. Saliyane iku, pangripta uga nduweni maksud kanggo nambahi estetika ing purwakanthi guru sastra.

Tembung *mbrebes* tetandhingan karo tembung *mili* amarga *mbrebes* gegayutan karo manungsa, perangan awak kang bisa ngetokake banyu, dene *mili* gegayutan karo banyu sing ana ing donya. Mula kekarone beda panganggone, uga beda rasa pangrasane.

Kaprunge ukarane
Sajak swara wong **wadon**
Wanodya kang tundane
Jebul mung nemu siya

Lela ledung kesandung-sandung
Sinandung mega-mega
Lela ledung pedhut ambarung
Anglimputi sasangka
(AS. Pd 2,3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Amba's Song* mujudake nyanyian/pangrintihe Dewi Amba amarga durung bisa manunggal karo Bisma. Wanodya kuwi jebul Dewi Amba. Tembang mau nyritakake kasetyane Amba marang Bisma amarga Amba isih setya nggenteni Bisma kanggo munggah bareng ing swarga. Bisma mujudake salah sawijine wong kang banget ditresnani dening Dewi Amba. Bisma kang menangka sayembara kanggo mboyong Amba, Ambika, lan Ambalika. Mula banjur didhaupake karo Wicitrawirya,

nanging Amba ora gelem. Dheweke mung gelem dirabi dening Bisma. Kamangka Bisma wis sumpah janji yen dheweke ora bakal rabi nanging Amba isih ora trima banjur golek maneka werna cara supaya Bisma gelem rabi karo dheweke. Cara-carane Amba jebul mung siya-siya tanpa kasil. Sawijine dina, Bisma ora sengaja nyedani Amba kanggo panahe, panah kang dianggo meden-medeni Amba jebul mrujut banjur nunjem pulung atine Amba. Sadurunge seda, Amba kandha bakal males apa kang ditindakake Bisma. Mbesuk Amba bakal nitis neng jiwane Srikandhi wong sing bakal nyedani Bisma.

Pada loro lan telu nuduhake gegambaran kasedhihane Dewi Amba, tetangise nganti keprungu nganti teka bumi, kamangka Dewi Amba wis mati lan manggon ing swarg. Dheweke durung bisa tenang manggon ing swarga kang abadi. Dheweke isih manggon ing swarga tundho. Swarga ing antarane bumi lan langit. Suksmane isih angumbara nggenteni dina nalika dheweke ketemu karo wong sing banget ditresnani yaiku Bisma. Kekarone tansah ngatunggal lan ora bisa dipisahake. Pangripta nggambarake Dewi Amba kanthi sinebutan wanodya (Pd 2. Gt 3) dudu wong wadon. Wanodya mujudake wanita kraton kang nduweni drajad pangkat sing dhuwur ketimbang wong wadon liya, nanging emane wanodya mau nduweni takdir kang mrihatinake. Dheweke mati siya-siya ing tangane Bisma, wong lanang sing ditresnani. Dheweke nduweni pangajab supaya mbesuk bisa urip bebarengan ana ing swarga. Kasedhihane Dewi Amba diibaratake kaya pedhut kang ambarut sing nylimuti sasangka/langit kang katerang ing pada telu.

Tembang mau kadhapuk saka anane sinonimi, kalebu unsur kasebut amarga kadhapuk saka rong tembung kang nduweni teges padha, kayata tembung *wadon* lan *wanodya*. Tembung kasebut nduweni teges sing padha yaiku wanita, putri. Tembung *wadon* lan *wanodya*, senajan nduweni teges sing padha, nanging rasa pangrasa nalika dirungokake beda. Tembung *wadon* kuwi mung kanggo mbedakake antarane jinis klamin, lanang utawa wadon, dene tembung *wanodya* nuduhake wanita kraton kang nduweni jabatan, drajad sing dhuwur tinimbang wong wadon padatanane. Tembang mau nyritakake lelakone Dewi Amba. Mula nggunakake tembung wanodya. Dewi Amba mujudake putri saka kraton Kasi kang nduweni drajad sing dhuwur, uga kalebu bangsawan.

b. Antonimi

Antonimi mujudake tembung-tembung kang nduweni makna sing beda. Makna kasebut mujudake makna kosok balene. Tuladhane antonym bisa dideleng ing pethikan tetembungan iki.

Njedindil aku kadhemen
Udane kapan leh **tingkas**
Ket wingi **mbrebes**
Kaya mili ra bakal **rampung** kadi
Panandange panyawange karerantan tambah
Nglangut
Saya sengkut, saya kelut
Udan tangis, udane ra tingkas njedhidhil
(UG. Pd 1)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* nuduhake gegambarane urip kang abot, nelangsa, tansah kadlarung-dlarung marang kasedhihane. Prakara urip silih gumanti tanpa ana mandhege. Pangripta ngibaratake kaya udan sing ora terang-terang, tansah mbrebes, saya suwe saya deres (Pd 1/Gt 1-4). Saben dina kebak prakara kang abot, agawe manungsa nelangsa, susah, sedhih, bingung kudu nglakokake apa. Pangarep-arepe manungsa supaya udane cepet tingkas/terang, lan prakarane bisa cepet karampungan cocog karo apa sing dikarepake. Udan mujudake perumpamaan sawijine bab kang ndadekake prakara. Bab kasebut apik amarga saka prakara mau, manungsa bisa sinau, aweh pengalaman saengga bisa njupuk bab-bab sing apik saka bab mau. Pada siji gatra pitu menehi gegambarane wong yen saya sengkut anggone ngibadah, saya sengkut anggone nyedhekake diri marang Gusti. Mula ujian-ujian bakal teka. Ujian mau mujudake rasa sihe Gusti marang umate sarta arep ngangkat drajad umat kang bener-bener nduweni tekad sing kuwat.

Tembang mau kadhapuk saka rong tembung kang tegese beda sinebut antonimi, kayata tembung *tingkas* lan *mbrebes*. Tembung *tingkas* tegese rampung, mari. Tembung *mbrebes* tegese rembesing banyu. Rong tembung kasebut nuduhake anane kosok balen. Tegese suwalikan antarane tembung siji lan sijine. Katon antarane tembung *tingkas* lan *mbrebes* beda kayata langit lan bumi. *Tingkas* ing kene mujudake pepenginan udan kang kudu rampung utawa terang, nanging gatra kapindho ana tembung *mbrebes* sing negesake yen udane ora bisa rampung utawa terang. Purwakanthi guru sastra /s/ katon merbawani sajrone tembang *Umbrella Girl* amarga sering disebutake sajrone tembang mau. Bab kasebut nuduhake kahanan sing sedhih, kebak daya juwang.

Jejangkah wong lumaksana
Lenggak-lenggok lembeyan
Njinggleng mulat mangarsa
Bedane wong nunggang kebo
Kebone madep **ngarep**
Cah angon dep nang **mburi**

Wong dandan pupuran
Bebenges kemben minthing-minthing
Jan jane jatine
Kabeh mligi tanpa busana
Agama ageming aji
Sinandang nggo nyenyandhing nalika dong sema
(CR. Pd 3&4)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* nuduhake gegambarane wong kang seneng sesumbar tanpa tedheng aling-aling, ora mawas diri marang kahanane. Manungsa sing tansah golek benere dhewe. Manungsa kang aji kuwi manungsa sing bisa ngormati wong liya kanthi njaga pocapan lan tumindake, ora nglarani wong liya. Ibarate wong katone apik durung tamtu apik, semono uga wong sing katone ala malah nduweni patrap lan tumindak sing apik. Tetandhingan mau bisa kalebu antonimi amarga kadhapuk saka rong tembung kang tegese beda, kayata tembung **ngarep** lan

tembung **mburi**. Tembung ngarep tegese ngajeng, ngarsa, utawa ing papan kang diadhepake. Tembung *mburi* tegese perangan kang ana ing sisih wingking utawa kari. Rong tembung kasebut mujudake tembung kosok balen amarga nduweni makna sing suwalike. Antonimi digunakake pangripta anggone ngripta tembang kanggo pambandhing. Pethikan mau ngandharake yen kebone madhep neng ngarep dene cah sing angon madhep neng mburi. Bab kasebut nuduhake yen pangripta nggunakake antonimi kanggo pambandhing supaya luwih endah lan narik kawigatene pamiyarsa.

Kekonang ting kerlip
mabur manjing ring kahanan
sumilak kasiliring angina
meksa manjing ring kahanan
byar peting cahyamu
sakkal makpet ring kahanan
kalorot netraku nggegrayah
muk mukan jroning panglon
(FF. Pd 1)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Fireflies* kalebu antonimi amarga kadhapuk saka rong tembung kang tegese beda, kayata tembung **byar** lan tembung **pet**. Tembung *byar* nuduhake yen kahanane katon padhang, kabeh gegambarane donya bisa dideleng. Tembung *pet* nuduhake yen kahanane peteng, sarwa ora katon. Rong tembung kanthi makna sing beda utawa makna suwalike kasebut nuduhake anane antonimi.

4.1.1.2 Aspek Makna

Aspek makna kang digunakake ana loro, yaiku teges wantah (makna denotasi) lan teges entar (makna konotasi). Makna denotatif lan konotatif minangka makna tembung adhedhasar panunjuke. Diandharake ing ngisor iki.

1) Makna Denotatif

Makna denotatif mujudake makna kang asipat lair, utawa teges kang nuduhake informasi-informasi utawa bab sing laras karo kanyatan. Makna denotatif uga sinebut teges wantah, teges kang apa anane ing tembung. Padatane makna denotatif bisa kawawas ana ing kamus. Sering pangripta nggunakake makna denotatif supaya ora *multitafsir*. Luwih cethane dijlentrehake ing ngisor iki.

Kaprungu ukarane
Sajak swara wong wadon
Wanodya kang tundane
Jebul mung nemu siya
(AS. Pd 2)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Amba's Song* kalebu makna denotatif. Makna kasebut mujudake makna kang sanyatane (bisa ditegesi sajrone kamus) ateges apa kang katulis bisa langsung dingerteni maknane. Bisa dideleng saka pethikan *kaprungu ukarane* lan *sajak swara wong wadon*. Gatra kasebut nuduhake yen ana swarane wong wadon amarga krungu swarane kang kumecap. Makna kasebut bisa dingerteni langsung amarga pangripta wis njlentrehake ing reriptane. Makna lan pethikan tembang kang karipta bisa langsung dingerteni kanthi maca utawa ngrungokake tanpa kudu olah pikir lan olah rasa.

Pethikan mau nuduhake anane swara utawa tetangise wanodya (dudu wong wadon) kang uripe tansah kesiya-siya amarga tresnane ora bisa kawujud, malah wanodya mau seda krana wong sing ditresnani. Mula, jiwa saka wanodya mau isih durung tenang. Dheweke isih ngenteni dina piwalesan, yen tujuwane mau wis kaleksanan dheweke bakal mati ing swarga kang abadi. Wanodya mau sinebut Dewi Amba. Wanita kraton kang uripe kasiya-siya kran tresnane ditulak Bisma, senjata Bisma sejatine uga tresna marang Amba.

Wong dandan pupuran
Bebenges kemben minthing-minthing
Jan jane jatine
Kabeh mligi tanpa busana
(CR. Pd 4)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* kalebu makna denotatif. Pethikan kasebut kalebu makna denotatif amarga maknane bisa langsung dingerteni dening pamiyarsa, kayata gatra *wong dandan pupuran lan Bebenges kemben minthing-minthing*. Pangripta sengaja milih tembung-tembung kuwi kanggo njlentrehake manungsa jaman saiki sing senengane dandan pupuran karo nganggo benges kandel. Manungsa jaman saiki ndeleng wong liya kanthi ndeleng badane dhisik dudu atine, kamangka kabeh manungsa kuwi padha ing sangarepe gusti, sing mbedakake mung akhlake. Pangripta ngupaya njlentrehake kanthi langsung supaya pamiyarsa bisa ngerteni langsung maksud lan tujuwane tembang dianggit.

Wong mung saderma nglakoni
Wewangsone pitutur amiluhur
Wong mung saderma ngrerantu
Kang padha keplok kawruh sunyatane
Mung, among, aja ngunggar kemrungung
Sing sareh
(DF. Pd 1)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Dying Footsteps* kalebu makna denotatif amarga bisa kawawas langsung dening pamiyarsa. Teges saka pethikan *wong mung saderma nglakoni lan wewangsone pitutur amiluhur* yen manungsa urip ing donya mung saderma nglakoni, anut runtut marang kahanane donya. Urip ing donya kudu manut marang pitutur wong kang becik tur bisa dipercaya pocapane. Makna denotatif bisa dingerteni kanthi ngrungokake langsung tembang. Olah rasa lan olah pikir kurang digatekake sajrone ngerteni makna denotatif ing tembang. Pethikan mau nuduhake yen manungsa kuwi mung saderma nglakoni panguripan ing donya. Pangripta ora nggunakake konotasi kanggo nggambarake makna kasebut. Pangripta langsung wae nulis *wong mung saderma nglakoni* supaya pamiyarsa bisa langsung ngerteni makna kang kinandhut sajrone tembang, supaya pamiyarsa bisa langsung ngerteni maksud lan tujuwane pangripta. Tujuwane supaya manungsa bisa mawas diri kepriye ngadhepi panguripan ing donya.

2) Makna Konotatif

Makna konotatif mujudake karep batine pangripta utawa makna kang nggambarake swasane

batine pangripta. Makna iki nuwuhake pangrasa-pangrasa tartamtu tumrap pamaca utawa pamiyarsa. Pangripta nggunakake makna konotasi kanggo nambahi kaendahaning karya kang dianggit, lan medharake karep utawa tujuwane pangripta. Luwih cethane dijlentrehake ing ngisor iki.

Jumangkah sru susumbar lindu bumi gonjing
Umub kang jalanidhi
Gegambarane wong muntap
Jojo bang mawingo wengis
Lelemek kumalungkung
(CR. Pd 1)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* nuduhake gegambarane wong nesu ibarat kaya umube segara, lindhu sing goncang donya. Bab mau ateges wong mau lagi nesu banget. Pethikan mau kalebu makna konotatif amarga menehi gegambaran kanthi tetembungan kang diluwih-luwihake. Gatra kang nuduhake makna konotatif yaiku *umub kang jalanidhi*. Pethikan gatra umub kang jalanidhi nuduhake kahanan manungsa kang lagi muntap ibarat kaya segara. Segara yen lagi muntap utawa ana tsunami, kabeh kang diliwati bisa rusak, katon nggegirisi. Sesambungan karo bab mau, pangripta nganggit gegambarane wong muntap kaya segara kang lagi muntap. Manungsa kang lagi nesu banget. Pangripta sengaja menehi panjlentreh sangisore gatra umub kang jalanidhi kanthi menehi pethikan gegambarane wong muntap, supaya pamiyarsa bisa langsung ngerteni maksud saka tembang kasebut.

Ngalor ngidul ngetan ngulon
Lir bocah kuwalon
Kangen ibu kangen bumi
Bapa angkasa
Ndhuwur ngisor ngiwa nengen
Lir pangangen-angen
Kangen ibu kangen bumi
Bapa angkasa
(DF. Pd 4)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Dying Footsteps* nuduhake gegambarane wong kang wis mati sing katon bingung amarga adoh saka kulawarga, sanak sadulur. Ora duwe kanca, mung dhewe ana ing alam kubur. Wong mau tansah angen-angen, kangen marang kulwargane, marang donyane nanging takdire wis ginaris. Sesambungan bab ksebut, katon tetembungan kang digunakake ing pethikan kasebut kalebu makna konotatif. Pethikan *kangen ibu kangen bumi lan bapa angkasa* dudu makna kang sabener. Maksud saka kangen ibu lan kangen bumi yaiku nuduhake gegambarane manungsa nalika wis nemahi pati lan ora bisa ndeleng kaendahanane bumi pertiwi. Manungsa kasebut kangen marang kaendahan lan kahanan ing donya. Manungsa kepengin weruh maneh kaendahanane bapa angkasa alias kaendahan langit. Bumi diibaratake ibu lan angkasa diibaratake bapa amarga bumi bisa nuwuhake macem-macam sumber panguripan, kayata ibu kang bisa nglairake anak. Dene bapa kuwi luwih ngayomi lan njaga saka bebaya, mula sinebut bapa angkasa.

4.1.2.1 Titi Swara

Titi swara yaiku bidhang saka kajian linguistik kang ngrembug swara utawa aksara vokal utawa konsonan lan fungsine. Titi swara kang bakal diteliti yaiku anane purwakanthi kang diperang dadi telu yaiku purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, lan guru lumaksita.

a. Purwakanthi

Purwakanthi yaiku tetembungan kang padha swarane utawa kang padha aksarane. Purwakanthi manggon ing pungkasan tembung utawa gatra, ana uga kang manggon ing ngarepe tembung. Purwakanthi yaiku swara kang padha utawa di bolan-balen ing tembung.

1) Purwakanthi Guru Swara

Purwakanthi guru swara mujudake purwakanthi kang wewatone swara. Purwakanthi guru swara minangka pangulange vokal saka tembung sing beda, kanthi diwiwiti konsonan sing padha utawa beda. Purwakanthi guru swara ing lelagon Jawa Album Mirah Ingsun bisa diperang dadi lima, yaiku purwakanthi guru swara /a/, purwakanthi guru swara /i/, purwakanthi guru swara /u/, purwakanthi guru swara /e/, lan purwakanthi guru swara /o/.

a) purwakanthi guru swara /a/

Tinunu kayu tinunu
Nuthuli juwawut nuthuli
Cecamah padha tinon ndhuwur mencit maburi
Pancen
Nandang kingkin
Nandang wangwang tan kena kinaya ngapa
Pangrantes, pamulete
Iba kaya tan kena kinaya ngapa
(UG. Pd 2)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* nuduhake gegambarane uripe manungsa sing saya suwe saya abot, akeh kasedhihan kang lagi ditandang, nuduhake perjuwangane manungsa supaya bisa luwih cedhak marang Gusti. Pethikan mau akeh nggunakake guru swara /a/ amarga ing saben pungkasan tembung nggunakake aksara vokal /a/ kayata ing pada loro, ing tembung *iba, kaya, tan, kena, kinaya, ngapa*. Purwakanthi guru swara /a/ digunakake kanggo nggambarake kahanan kang kuwat, nandhes, lan mantep. Makna gatra kasebut yaiku sesambungan karo anane Gusti, kang ora bisa dideleng kanthi mripat nanging bisa dirasakake kaanane, kanggo nyengkuyung makna saka tembang mau, pethikan kasebut uga disengkuyung kanthi purwakanthi guru sastra. Pethikan mau akeh nggunakake purwakanthi panyengkuyung makna kayata guru sastra /k/ ing tembung kaya, kena, kinaya. Purwakanthi guru swara lan guru sastra ora bisa dipisahake amarga merbawani makna kang kinandhut sajrone tembang.

Tinitah tinanting
Tinatah ngluber bawana bawane tan bisa
Ngglawat
Kidung denny nyembadani
Amuk krurane taksaka
Tatune prapteng walikat
Reridu dikaya ngapa
(UG. Pd 3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* kalebu guru swara /a/. Akeh tembung saka pethikan kang nggunakake aksara swara /a/ kayata *tinitah, tinanting, tinatah, bawana, bawane, tan, bisa, ngglawat*. Aksara swara /a/ nuduhake kakuwatan wirama sajrone tembang. Wirama kang laras tur padhu bisa karipta kanthi anane purwakanthi. Purwakanthi guru swara /a/ ing pethikan nuduhake runtute tembung ing gatra sajrone tembang. Pethikan kasebut nuduhake anane tuntutan utawa paugerane urip kang angel ditandangi dening manungsa. Akeh pacoban kanggo nandangi prakarane. Saliyane purwakanthi guru swara /a/ bab kang nyengkuyung makna tembang mau yaiku anane purwakanthi guru sastra yaiku guru sastra /t/ lan /b/. Guru sastra /t/ lan /b/ nuduhake swasana sing teges, ora mangu-mangu, yakin marang kahanan.

2) Purwakanthi Guru Sastra

Purwakanthi guru sastra mujudake pangulange konsonan sing padha sajrone ukara. Konsonan kang wis kasebut ana ing perangane ukara kang ngarep utawa kang wiwitan, dikanthi, digandeng, disebutake maneh dening perangane ukara kang pungkasan. Sajrone tembang ing Album Mirah Ingsun anggitane Sujiwo Tejo uga ana purwakanthi guru sastra kang dumadi saka wolung perangan, yaiku purwakanthi guru sastra /s/, purwakanthi guru sastra /p/, purwakanthi guru sastra /t/, purwakanthi guru sastra /k/, purwakanthi guru sastra /l/, purwakanthi guru sastra /n/, purwakanthi guru sastra /w/, lan purwakanthi guru sastra /ng/. Ing ngisor iki kaandharake siji mbaka siji perangan-perangan iku mau.

Perangan kawiwitan yaiku purwakanthi guru sastra /s/. Purwakanthi guru sastra /s/ minangka pangulange konsonan /s/ sing padha sajrone ukara. Pethikane kaya ing ngisor iki.

Njedindil aku kadhemen
Udane kapan leh tingkas
Ket wingi mbrebes
Kaya mili ra bakal rampung kadi
Panandange panyawange karerantan tambah
Nglangut
Saya sengkut, saya kelut
Udan tangis, udane ra tingkas njedhidhil
(UG. Pd 1)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* nduweni guru sastra /s/, bisa kawawas saka pethikan gatra *saya sengkut, saya kelut lan udan tangis, udane ra tingkas njedhidhil*. Pethikan kasebut nggunakake guru sastra /s/ ing saben tembung lan runtut anggone ngripta. Anane bab mau ndadekake endahe tembang kang karipta. Endahe tembang saliyané dumadi saka purwakanthi guru sastra /s/ nanging uga anane aksara /ut/ sajrone tembung sengkut lan kelut. Sejatine tembung sengkut lan kelut ora ana sambungane, supaya wiramane luwih padhu lan teratur karipta tembung sengkut lan kelut. Gatra sabanjure tuwuh tembung tangis lan tingkas. Pangripta sengaja milih tingkas amarga tembung kasebut cocog lan laras wiramane karo tembung tangis. Tembung saliyané tingkas kayata rampung, terang lsp isih ana, nanging kurang larass yen digathukake tembung tangis. Teges saka pethikan mau, yaiku prakara kang diadhepi sajrone panguripan saya suwe saya abot lan ora gampang.

Prakara kasebut kudu diadhepi dening manungsa dhewe kanthi kuwat ati.

1) Purwakanthi Lumaksita

Purwakanthi lumaksita minangka pangulange tembung lingga kang padha kang ana ing purwa utawa wiwitane gatra lan ing tengah utawa pungkasan gatra uga kaulang maneh sajrone wujud kang beda, biyasane tembung kasebut oleh wuwuhan awujud ater-ater, panambang, lan liya-liyane. Sajrone tetembungan anggitane Sujiwo Tejo uga ana purwakanthi lumaksita kang bisa diandharake ing ngisor iki.

Lela ledung kesandung-sandung

Sinandung mega-mega

Lela ledung pedhut ambarung

Anglimputi sasangka

(AS. Pd 3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Amba's Song* kalebu purwakanthi lumaksita, bisa kawawas saka pethikan gatra *lela ledung kesandung-sandung* lan *sinandung mega-mega*. Purwakanthi lumaksita dituduhake lumantar tembung kesandung-sandung lan sinandung. Tembung-tembung kasebut kalebu purwakanthi lumaksita amarga dumadi saka tembung lingga sing padha yaiku sandhung. Gatra kapisan ing pethikan mau kalebu dwilingga kang diwuwuhi ater-ater ke-, yen gatra kapindho tembung sandhung antuk seselan (-in-). Teges saka pethikan kasebut nggambarake anane kasedhihan kang dialami manungsa. Tembung pedhut lan ambarung cetha nuduhake anane pepeteng ing diri manungsa.

Jejangkah wong lumaksana

Lengak-lenggok lembeyan

Njinggleng mulat mangarsa

Bedane wong nunggang kebo

Kebone madep ngarep

Cah angon dep nang mburi

(CR. Pd 3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* kalebu purwakanthi lumaksita, bisa kawawas saka pethikan gatra *bedane wong nunggang kebo* lan *kebone madep ngarep*. Purwakanthi lumaksita dituduhake lumantar tembung kebo lan kebone. Tembung-tembung kasebut kalebu purwakanthi lumaksita amarga dumadi saka tembung lingga sing padha yaiku kebo. Tembung kebo dibaleni ing gatra sabanjure kanthi wuwuhan panambang (-ne).

Pundi udan pundi tangis

Pundi kang kaesthi

Ciblon jroning nala

Rikalanig panglong

Ndhungkap wanine papan

Andhungkap ketiga

Tangise manungsa tangise wong ijen

(DF. Pd 2)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Dying Footsteps* kalebu purwakanthi lumaksita, bisa kawawas saka pethikan gatra *ndhungkap wancine papan* lan *andhungkap ketiga*. Purwakanthi lumaksita dituduhake

lumantar tembung ndhungkap lan tembung andhungkap. Tembung-tembung kasebut kalebu purwakanthi lumaksita amarga dumadi saka tembung lingga sing padha yaiku ndhungkap. Supaya ana variasi, gatra sabanjure ora nggunakake tembung ndhungkap nanging nggunakake tembung andhungkap.

4.1.2.2 Titi Tembung

Titi tembung mujudake bidhang lingustik kanggo ngidentifikasi satuwan dhasar basa minangka *satuwan* gramatikal. Titi tembung kang bakal diandharake ing panliten iki ana rong jinis yaiku tembung camboran lan tembung rinangkep.

a. Tembung Camboran

Tembung camboran yaiku tembung loro utawa luwih sing digandheng dadi siji lan tembung mau bisa dadi tembung anyar kang tegese uga melu anyar, sing dikarepake tembung anyar ing kene yaiku tegese tembung mau beda karo tegese tembung nalika isih awujud tembung lingga (Sasangka, 2013:105). Tembung camboran kaperang dadi loro yaiku tembung camboran wutuh lan tembung camboran tugel utawa wacahan.

4.1.3 Lelewane Basa

Lelewane basa mujudake cara kanggo ngudhal pamikir lumantar basa sing khas kanggo mawas jiwa lan kapribadene pangripta. Lelewane basa kuwi ana gegayutane karo swasana lan kahanan sajrone tetembungan.

4.1.3.1 Majas

Majas mujudake *style* kang ana gayutane karo makna, yaiku mawas makna sajrone karya kanthi cara ora langsung. Majas uga mujudake teknik medharake basa, gaya basa kanggo nuduhake makna kang sinirat sajrone karya mligine tetembungan.

a. Majas Pambandhing

Majas pambandhing mujudake majas kang mbandhingake bab siji lan sijine lumantar titikane utawa bab-bab sing padha. Sesambungan karo bab mau, mula ana bab kang dibandhingake lan ana bab sing dadi pambandhing. Bab-bab sing padha kang digawe pambandhing ing antarane sifat, tumindak, kahanan, swasana, wujud fisik, lsp. Majas pambandhing ana papat, yaiku simile, metafora, personifikasi, lan alegori. Bakal diandharake ing ngisor iki.

a. Simile

Simile mujudake majas kang nggunakake tembung-tembung pambandhing kanthi cara langsung utawa *eksplisit*. Kang dimaksud pambandhing kang sipate eksplisit yaiku majas simile langsung mratelake sawijine bab kanthi pada kaya dene bab liya kang dadi pambandhing. Titikane majas simile bisa kawawas saka anane tembung pambandhing kayata tembung *kaya* lan tembung *sajak*. Bisa dideleng ing pethikan iki.

Udane kapan leh tingkas

Ke wingi mbrebes

Kaya mili ra bakal rampung gati

(UG. Pd 1. Gt 2-4)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* iki kalebu majas simile amarga nggunakake tembung *kaya*. Tembung *kaya* bisa dideleng saka pethikan *kaya mili ra bakal rampung gati*. Tembang *Umbrella Girl* ngandharake pangrasane pangripta tumrap panguripan

kang kebak pacoban, kebak prakara kang saya suwe saya abot. Digambarake kanthi anane udan kang kang saya suwe saya deres. Pangripta anggane nganggit tembang sajak mbayangake wanita kang nganggo payung mlaku ing tengahe udan sing deres. Wanita kuwi sajak nyingidake tetangis kang lagi ditandang. Udan mbrebes kang ana ing tembang kasebut diibaratake kaya banyu kali kang terus mili ora bisa mandheg.

Nandang kingkin
Nandang wangwang tan kena kinaya ngapa
Pangrantesse, pamulete
Ibo **kaya** tan kena tan kinaya ngapa
(UG. Pd 2. Gt 5-8)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* iki kalebu majas simile amarga nggunakake tembung *kaya* minangka tandhane. Tembung kasebut mujudake titikan kang mratandhani anane majas simile. Pethikan kasebut nuduhake yen manungsa lagi nandang kasusahan, was was isih ana Gusti kang tansah ngancani senjata wewujudane ora katon. Pambandhingan pangrasa kang dialami manungsa dicandra kanthi tembung pambandhing langsung yaiku tembung *kaya*. Bisa kawawas ing gatra *Ibo kaya tan kena tan kinaya ngapa*. Manungsa kang nandang kasusahan, nandang lingsem ora bisa digambarake, mung bisa dirasakake.

a. Metafora

Metafora mujudake majas pambandhing kang asipat ora langsung utawa *implisit*. Majas kasebut mbandhingake rong bab kang awujud barang, fisik, pamikir, sipat, utawa tumindak kanthi cara ora langsung, kanggo nemtokake majas metafora kudu dipikir lan dirasakake luwih jero sarta kudu ngerteni bab kang dibandhingake lan bab sing dadi pambandhing. Luwih cethane dijlentrehake ing ngisor iki.

Jumangkah sru susumbar lindu bumi gonjing
Umub kang jalanidhi
Gegambarane wong muntap
(CR. Pd 1. Gt 1-3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* iki kalebu majas metafora amarga ana bab kang dibandhingake lan bab sing dadi pambandhing. Bab sing dibandhingake yaiku ing gatra siji lan loro, ing pethikan *jumangkah sru susumbar lindu bumi gonjing, umub kang jalanidhi*. Dene bab sing dadi pambandhing yaiku *gegambarane wong muntap*. Gatra siji lan loro nggambarake kahanan donya kang lagi muntap, kayata ana lindu, umube segara sing sejatine adhem dadi umub kaya digodhog. Bab kasebut sumambung kaya sipate manungsa kang lagi nesu. Manungsa yen lagi nesu ibarat kaya mangkono, praen abang ireng, kudu bengok, lan ngrusak apa-apa ing sakupenge.

gegancangan lehu nyilakke
salwiring gegodan
sun nrajang gegodhong kang rungkut
nrajang keblat
lingsir ratri
lewang lewung jroning panglong
(FF. Pd 3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Fireflies* iki kalebu majas metafora amarga ana bab kang dibandhingake lan bab sing dadi pambandhing. Bab sing dibandhingake yaiku ing gatra siji lan loro, ing pethikan *sun nrajang gegodhong kang rungkut lan nrajang keblat*. Tembung *keblat*, ing kene dibandhingake karo gatra *gegodhong kang rungkut*. Pethikan ing gatra siji lan loro nuduhake yen manungsa sering nrajang paugeran, sering tumindak kang ora gathuk karo paugerane. Keblat mujudake pandom arahe manungsa anggane nindakake ibadah sholat. Keblat tumuju ing ka'bah. Manungsa kang wis wani nrajang keblat, kang diibaratake karo nrajang gegodhongan kang rungkut, temahe bakal ngalami cilaka. Manungsa kudune manut marang paugeran kang wis ana supaya ora keblinger.

b. Personifikasi

Personifikasi mujudake majas kang nggambarake barang-barang mati kayadene sipate manungsa. Sipat-sipat darbeke manungsa dianggo nggambarake wujud-wujud mati, kayata meja, kursi, buku, lsp. Luwih cethane bisa dijlentrehake ing ngisor iki.

Nuruti netting ati nalikanira ring ndedalan
Sung sawang-sawang katon angawe-awe
Mbuh lantaran atiku cen nyet diawe-awe
Dijak minggat peparan
Paran duh paran rung nate-nate
(LE. Pd 1 Gt 1-5)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Love-Colored Eyes* iki kalebu majas personifikasi amarga nggambarake samubarang kaya pratingkahe manungsa. Pethikan tembang mau nuduhake kembang mlathi kang diibaratake kaya manungsa sing isa ngawe-awe. Kembang mlathi yen dinalar ora bisa ngawe-awe kaya manungsa, sing isa ngawe-awe iku mung manungsa.

Doh lor lan doh kidul kendang kempul
lakonku
Kadang kendang lir kabuncang
Kadang ngengampul penyu kumambang
Umpamane mas kumambang
Umpamane mas kumambang
Kadadak katon sliramu leh ngawe-awe aweku
Jebul mung wit klapa ing gegisik
(LE. Pd 4)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Love-Colored Eyes* iki kalebu majas personifikasi amarga nggambarake samubarang kaya pratingkahe manungsa. Pethikan tembang mau nuduhake wit klapa kang diibaratake kaya manungsa sing bisa ngawe-awe. Kamangka mung manungsa wae sing bisa ngawe-awe. Pangripta sengaja milih wit klapa amarga nduweni godhong sing gampang kena angin. Godhonge wit klapa yen kena angin, mobah mosike kaya tangane wong kang lagi ngawe-awe. Pethikan mau nggambarake manungsa kang lagi ngenteni wong kang diarep-arep, jebul wong sing dikarepake ora teka.

c. Alegori

Alegori mujudake majas kang memper karo majas metafora. Bedane yen metafora unsur pambandhinge digambarake sajrone gatra-gatra tembang, dene alegori pambandhinge katon ing tembang wutuh. Dadi majas alegori bisa dideleng kanthi ngerteni makna tembang sakabehe. Luwih cethane dijlentrehake ing tembang kanthi irah-irahan Rahuvana Tattwa.

Krungune jarene sabane sabendina
Dinane jarene tan angon angon wanci
Leledang lelono lelonyohan dedalan
Mamula keng asmo Dityo Joko Lelana

Ben wengi ben sasi bendono saban saban
Kepati marsudi mendo kaya padatan
Menekung malengkung dudu maca pustaka
Wacane kayune kayon purwo sejati
Sopo pikantuk ngelmu luhung
Marang kasunyatan kang gathuk
Sopo pikantuk ngrahanto
Kayon purwo kang sapa mathuk
Njaban pustaka keh getih
Njaban pustaka keh urip
Njaban pustaka loh loh keh loh
Puspo warno njaban pustaka

Wanodya diwoco lumanar dluwang-dluwang
Eseme tangise wacan ko dluwang-dluwang
Wanita yen mlerok tinamatke ko kertas
Esreke usreke wacan ko kertas-kertas

Dityo Joko Lelono
Ingkang asma
Sangking ndedalan

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Rahuvana Tattwa* iki kalebu majas alegori amarga makna sakabehe tembang mau nyritakake Rahwana. Rahwana digambarake kanthi asma Dityo Joko Lelono. Rahwana digambarake paraga kang seneng ngumbara. Rahwana antuk elmune saka dedalan. Rahwana nganggep yen sajrone lumakune bisa tansah nggolek ngelmu. Kabeh kasektene diantukake saka pangumbarane ing dedalan. Bisa dideleng ing pethikan iki.

Krungune jarene sabane sabendina
Dinane jarene tan angon angon wanci
Leledang lelono lelonyohan dedalan
Mamula keng asmo Ditya Jaka Lelana
(RT. Pd 1)

Pethikan kasebut nuduhake yen Rahwana seneng anggane lelungan. Rahwana seneng nyecep elmu saka ndedalan, ateges olehe elmu saka pengalaman kang diolehake nalika lagi ngumbara. Mula, Rahwana dijenengi Dityo Joko Lelono, yaiku raseksa kang seneng ngumbara. Ngumbara ing kene, ora mung ngumbara nyecep elmu, nanging uga nggoleki pepujaning ati kang tansah ditresnani yaiku Dewi Sinta.

Saliyane ngumbara golek ngelmu, Rahwana uga tansah ngumbara nggoleki Dewi Sinta sing banget

ditresnani. Rahwana ora bisa ngentukne Sinta, nanging dheweke terus ngupaya kanggo ngolehake Sinta. Pangripta uga negesake yen ora salah tresnane marang Sinta senjata Sinta wis dadi bojone wong liya. Rahwana nganggep yen nresnani Sinta kuwi pancen wis digarisake dening Gusti.

b. Majas Silih Sambung

Majas silih sambung mujudake majas kang dumadi krana unsur silih sambung, anane sesambungan bab sing luwih saemper karo makna sabenere. Majas silih sambung umume sinebut majas metonimi lan sinekdoki.

1) Metonimi

Metonimi mujudake majas *pertautan* kanggo nuduhake makna kang isih saemper. Majas iki padatanane awujud gantine samubarang liya kang isih ana sambungane. Luwih cethane dijlentrehake ing ngisor iki.

Jejangkah wong lumaksana
Lengak-lenggok lembeyan
Njinggleng mulat mangarsa
(CR. Pd 3 Gt 1-3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Changing Room* iki kalebu majas metonimi amarga nuduhake gegambaran jumangkahe sikil kang nggambarake watake manungsa. Watake manungsa kang seneng pamer kanthi bombong ati. Bisa dideleng saka cara lumakune, kanthi lenggak lenggok lembeyan. Pethikan kasebut disengkuyung anane purwakanthi, yaiku purwakanthi guru swara lan purwakanthi guru sastra. Purwakanthi guru sastra /l/ lan purwakanthi guru swara /e/ katon dhominan ing tembang mau. Sawasana kang kagambar saka tembang *Changing Room* katon santai, nanging uga arupa pasemon.

2) Sinekdoki

Sinekdoki mujudake majas kanggo nggunakake saperangan bab kanggo nggambarake sakabehing bab utawa nggunakake sakabehing bab kanggo nggambarake saperangan bab. Majas sinekdoki ana rong perangan, yaiku majas pars pro toto lan majas totum pro parte. Majas pars pro toto mujudake majas kanggo nyebutake bageyan saka bab tartamtu nanging bisa nyulihi sakabehane bab mau. Dene majas totum pro parte suwalike, kanggo nyebutake sawijine bab nanging sejatine mung kanggo bageyan tartamtu. Luwih cethane dijlentrehake ing ngisor iki.

a) Pars Pro Toto

Majas iki mujudake majas kanggo nggambarake saperanganing bab tartamtu kanggo nggambarake sakabehane bab mau.

Gelanganku sih mlompong (AE)
Galenganing uripku
Saendah endahe srengenge
Saelok eloke lelakon
(AE. Pd 2 & 3)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *After The End* iki kalebu majas sinekdoki pars pro toto amarga nggambarake saperanganing bab kanggo nggambarake

sakabehaning bab. Tembung *galenganku* kang ana ing pethikan, nuduhake panguripane, nuduhake kahanan kang dialami. Galengan dipilih dening pangripta amarga wis nyulihi sakabehan kang ana ing sawah, ya tandurane, ya lemahe lsp. Galengan tegese tanggul cilik kanggo wates utawa dalan kang ana ing sawah. Sejatine pethikan mau nuduhake sakabehane gegambarane sawah kang ana lemahe amba, galengan kang arupa lemah sing kasusun kaya tanggul lsp, nanging ing kene galengane digambarake kanthi kahanan kang isih mlompong ora ana tetandurane kamangka bab kang padatan ditanduri kuwi lemah sawahe dudu galengane. Galengan ing kene nuduhake watesan. Watesan diri kang ana ing ati saben manungsa. Ati manungsa kang isih mlompong ateges isih ana rasa goyah sajrone ati, durung mantep marang apa kang bakal diwenehake dening Gusti. Manungsa sejatine kudu tansah masrahake diri marang Gusti. Kajaba kuwi kudu terus ngupaya kanthi sabar lan eklas.

b) Totum Pro Parte

Majas iki mujudake majas kang ngandharake sakabehane bab, nanging tujuwane mung kanggo ngandharake seperanganing saka bab kasebut. Bisa kawawas ing pethikan iki.

Solan salin slagane manungsa
Empan papan sasolah-bawane

Esuk sore rina sawengine
Ajur-ajer 'njing kahanan
(IS. Pd 4&5)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Ingsun* kalebu majas sinekdoki totum pro parte amarga nggambarake saperanganing bab nanging kanthi njlentrehake sakabehane bab. Pethikan mau nuduhake solan-saline wewujudane manungsa manut papan lan kahanane. Bab sing sering solan salin sejatine pamikire manungsa, tumindak, lan patrape manungsa. Ora ateges wewujudane manungsa gonta-ganti, ananging patrape manungsa kang gampang owah. Manungsa tumindak mangkono kanggo narik wigatine wong liya, uga bisa krana kabutuhan.

Manungsa tansah nut marang kahanan kang saya suwe saya owah. Owahe jaman ndadekake manungsa kudu melu lan ngikuti jaman kasebut, yen ora bakal kalindhes dening jaman, nanging manungsa kudu bisa milah lan milih bab apa sing becik lan ala. Manungsa kudu ngati-ati aja nganti dikendhalekake dening jaman.

Wigatining Tetembangan

Cak-cakan paninthine wigatining tetembangan sajrone lelagon Jawa ing Album *Mirah Ingsun*, ana rong bageyan yaiku jiwaning tetembangan lan pangajab marang kautaman. Jiwaning tetembangan sajrone tembang anggitane Sujiwo Tejo yaiku spiritualitas. Bab kasebut mujudake bab kang paling onjo lan paling penting sajrone tembang. Saben tembang kang karakit nuduhake aspek kang ana sajrone atine manungsa, tumindak saka manungsa, lan nuduhake pribadine manungsa. Kajaba jiwaning tetembangane spiritualitas, uga kinandhut pangajab marang kautaman kang bisa

ditulad dening pamiyarsa. Bakal diandharake perangan sabanjure.

Jiwaning Tetembangan

Jiwaning tetembangan mujudake samubarang kang gegayutan karo isine tembang, rohe tembang, utawa bab sing dadi punjering tembang. Reriptan sastra lumrahe nggambarake kahanan kang ana ing sakiwa tengene, arupa pengalaman, pamawas, gegayuhan sarta sesambungan klawan lingkungan. Jiwaning tetembangan ing kene mujudake asile olah pikir lan olah rasane pangripta anggone nggambarake kahanan batin sing ana ing diri pribadine uga manungsa mligine manungsa Jawa.

Sesambungan karo andharan mau, yen jiwane tetembangan mujudake gegambarane kahanan ing sakiwa tengene pangripta. Mula bisa dijupuk dudutan yen jiwane tetembangan ing Album *Mirah Ingsun* anggitane Sujiwo Tejo mujudake pengalamane pangripta. Pengalamane pangripta mau wis lumrah kedadeyan ing urip bebrayane manungsa. Akeh kedadeyan kang ndadekake prakara kang gedhe amarga solah bawane manungsa. Prakara-prakara mau dumadi amarga manungsa kurang mawas diri. Manungsa luwih grusa-grusu anggone tumindak, ora dipikir prakara kang bakal diadhepi ing tembe mburine. Mawas diri mujudake pamawas jeru saka ati/batin kanggo ngerteni bener orane tumindak kang wis dilakoni. Kadhangkala manungsa ora mikir bab kang bakal diolehi nalika nindakake tumindak sing agawe lara atine wong liya. Mawas diri ora mung tumrap manungsa wae, mawas diri kang utama yaiku marang Gusti. Jiwaning tetembangan ing kene ora mung pengalaman panguripan ing bebrayan nanging uga pengalaman batin saka pangripta utawa bisa sinebut saka pengalaman spiritualitas pangripta.

Spiritualitas ana gegayutane karo tumindake manungsa ngenani kaanane Pengeran (Yuwono, 2012: 4). Spiritualitas luwih nengenake batin lan rasa kanggo nggayuh panunggalan marang Gusti. Spiritualitas ora mesthi sesambungan karo agama tartamtu, nanging dinut dening masyarakat tartamtu. Spritualisme kang dianut dening masyarakat tartamtu kalebu kejawen. Kejawen mujudake keyakinan bebrayan Jawa anggone nglakoni urip saben dinane. Miturut Martiningsih (sajrone Yuwono, 2012: 4) spiritualisme kasusun saka unsur-unsur yaiku motivasi, keyakinan, sesambungan, lan kawasisan. Motivasi mujudake panyengkuyung batiniah kang merbawani patrap lan tumindake manungsa lan bebrayan. Motivasi dipangaribawani dening keyakinan, yaiku pamawas rohani kang dadi pedhoman uriping bebrayan. Motivasi merbawani hubungane manungsa karo manungsa liya, lan sesambungane manungsa karo jagad gumelar. Spiritualitas mujudake olah kajiwan utawa batin kang ditindakake dening manungsa kang nduweni tataran rasa kang dhuwur. Miturut Mulder (1984: 30) kebatinan mujudake kabudayan manungsa lan olahng batin utawa kajiwan kang ngrembakake weninge batin lan rasa. Carane supaya bisa wasis ing batin kanthi masrahake diri marang Gusti, nglatih lan nglakoni *rasane*. Manungsa kag wis nggayuh tataran iki bakal ngrasakake kaanane Pengeran sajrone batine. Manungsa spiritualis nduweni pamawas yen urip ing donya iki

minangka kaca pangilon, utawa wewayangan saka realitas kang ora nyata.

Mawas diri mujudake bageyan saka religiusitas. Bab kasebut mujudake aspek kang ana sajrone atine manungsa, tumindake saben wong, tegese cita rasa kang awujud totalitas jerone pribadine manungsa (Mangunwijaya, 1982: 11). Religiusitas yaiku wujud patrap utawa solah bawane manungsa kayata sujud ngabekti marang Pangeran, ngeremake mripat minangka wujud sumarah lan ngrungokake sakabehane titahe Pangeran sajrone ati. Religiusitas minangka pangrasa ngenani keagamaan. Dadi religiusitas luwih wigati marang masalah pribadine manungsa. Religiusitas mujudake bageyan saka aspek spiritualitas. Miturut KBBI, spiritual yaiku sesambungan klawan jiwa, rohani utawa batin. Spiritualitas mujudake aspek kebatinane wong Jawa utawa sistem religi kang ditindakake dening wong kejawen.

Miturut Hadi (2004: 54) wong kang nresnani lan cedhak karo sing ditresnani, tegese ndeleng kanthi cedhak lumantar batine, bakal ngerteni sapa sing ditresnani, lan weruh sapa dheweke lan kalungguhane ing ngarepe sing ditresnani. Manungsa bisa ngerteni diri pribadine dhewe nalika manungsa mau wis nresnani bab kang sesambungan marang Pangeran, marang manungsa liyane, uga lingkungan sakupenge. Gegayutan karo andharan sadurunge, spiritualitas kang dirembug laras karo spiritualitas masyarakat Jawa. Filsafat Jawa mujudake gagasan utawa pamawasing jagad kanggone masyarakat Jawa. Filosofine wong Jawa, ana telu yaiku: eling marang Pengeran, eling marang jagad gumelar, lan eling tumrap manungsa liyane.

Antarane Tetembungan lan Tetembungan

Tetembungan kang ana sajrone tembang mujudake tembung-tembung kang pinilih. Pangripta tansah ngati-ati anggone ndhapuk tembung ing tembange. Ana proses milah, milih, lan ndhapuk nalika ngripta tembang. Bab mau supaya tetembungan kang diasilake saya endah lan laras karo wiramane. Pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan mujudake bab kang tansah gegayutan lan ora bisa dipisahake antara siji lan sijine. Pandhapuking tetembungan sejatine saemper karo struktur lair utawa wewujudane tembang kang bisa kawawas langsung, dene wigatining tetembungan sejatine saemper karo struktur batin, pandhapuking tetembungan ndadekake tembang saya endah mawa wirama. Tembang-tembang kang karipta saka tembung-tembung pinilih ngasilake tembang kang becik tur wigati. ing antarane ngenani sesambungan antarane tetembungan lan tetembungan.

Titikane Sujiwo Tejo minangka Pangripta sing Kreatif

Titikan mujudake *ciri* khas, pratandha sing khas kang mbedakake antara siji lan sijine. Titikan ing kene, yaiku tandha kang digunakake dening pangripta. Sujiwo Tejo mujudake pangripta kang kreatif, inovatif bisa sinebut seniman, budhayawan sing nyleneh. Titikane Sujiwo Tejo bisa kawawas saka asil reriptane sing beda

karo liyane. Salah sawijine reriptan sastra kang arupa tembang. Bisa kawawas ing ngisor iki.

Panggunane Irah-irahan mawa Basa Inggris

Tetembungan kang dianggit dening Sujiwo Tejo nggunakake irah-irahan Basa Inggris. Telulas (13) tembang kang dedunung ing Album *Mirah Ingsun*, sanga ing antarane nggunakake irah-irahan mawa basa Inggris. Tuladhane kayata irah-irahan *Umbrella Girl* kang tegese Kenya Pepayungan, sing isine tembang ngandharake bab gegambarane urip manungsa sing sarwa abot kanggo nggayuh panunggalan kawula Gusti; Tembang *Within* tegese tanpa, suwung, isine ngandharake bab sejatining diri, Pangeran ana jroning dirine manungsa; Tembang *Amba's Song* kang tegese nyanyiane Dewi Amba, isine ngenani kasetyane Dewi Amba marang Bisma sing kepengin munggah swarga bebarengan. Tembang *Changing Room* kang tegese ruwang ganti, isine ngandharake manungsa kang sejatine wuda tanpa busana, agama mujudake busana kang sejati; Tembang *Dying Footsteps* kang tegese tahap-tahap pati, isine ngandharake pangajabe manungsa supaya bisa mlebu swarga; Tembang *Fireflies* tegese kekonang, isine ngandharake pangarep-arepe wong kang nandang pepeteng; Tembang *Love-Colored Eyes* tegese tresna kang tuwuh saka mripat, isine ngandharake bab gandrung; Tembang *Lullaby* tegese ngengudang, isine ngandharake pangarep-arepe wong tuwa marang anake; lan Tembang *After The End* tegese sawise rampung, isine nuduhake gegambarane manungsa kang batine tansah was-was amarga tansah nggantugake diri marang bab saliyané Pangeran. Antarane irah-irahan kang dianggit dening pangripta ana sing bisa langsung dingerteni nanging uga ana kang angel dingerteni. Pamiyarsa kudu mahami dhisik isine tembang.

Pangripta sengaja nggunakake irah-irahan mawa basa Inggris kanggo panekananing diksi utawa pamilihe tetembungan, ora ana tembung liya sing bisa makili tema mau saliyané tembung mawa basa Inggris. Tuladhane kayata tembang kanthi irah-irahan *Within* kang tegese *kedalam* mawa basa Indonesia, dene yen dijarwakake dadi *sajrone*. Irah-irahan mau dadi kurang laras karo isine tembang saengga pangripta luwih milih nggunakake basa Inggris. Tembung *Within* nduweni kakuwatan utawa menehi kakuwatan tumrap tetembungan kang pinilih. Kajaba kuwi supaya bisa dingerteni dening bebrayan manca. Bebrayan manca mujudake sasaran tumrap pangripta anggone nganggit tembange. Sesambungan bab kuwi, supaya masyarakat manca bisa ngerteni tembange Sujiwo Tejo nanging bab kang utama milih irah-irahan mawa Basa Inggris kanggo menehi kakuwatan sajrone tembung supaya laras karo isine tembang.

Daya kreatifitas pangripta ndadekake reriptan sastra kang dianggit katon nyleneh, endah, lan beda karo pamikire wong padatané. Sujiwo Tejo nggunakake tembung mawa Basa Inggris amarga ora ana tembung sing bisa makili pamikire kajaba tembung mawa basa Inggris mau sarta tembung mau dipilih amarga dhong dhinge swara ing tembunge laras karo swasana tembange.

Panggunane Basa Arkhais

Basa arkhaais yaiku basa kang saiki wis ora lumrah digunakake ing cacaturan padinan. Basa iki isih bisa ditemokake sajrone naskah-naskah lawas. Jaman saiki basa iki isih digunakake ing tulisan-tulisan karya sastra. Basa Jawa kang keblebu basa arkhaais yaiku basa Jawa kuna lan basa Jawa tengahan. Tembange Sujiwo Tejo nggunakake tembung saka basa arkhaais. Andharan iki bakal ngonceki penganggane basa arkhaais kang digunakake dening Sujiwo Tejo.

Reriptan sastra anggitane Sujiwo Tejo mligine tembange nggunakake Basa Jawa. Basa jawa kang digunakake yaiku basa kawi. Basa kawi mujudake basa Jawa kuna kang dipilih dening pujangga kanggo kasusastraan. Basa kawi mujudake basa jawa kuna kang tinulis sing digunakake dening para kawi kanggo nampung pamikire.

Tinunu kayu tinunu

Nuthuli juwawut nuthuli

Cecamah padha **tinon** ndhuwur mencit maburi Pancen

Nandang **kingkin**

Nandang wangwang **tan** kena kinaya ngapa

Pangrantes, pamulete

Iba kaya tan kena tan kinaya ngapa

(UG. Pd 2)

Pethikan tembang kanthi irah-irahan *Umbrella Girl* nuduhake gegambaran uripe manungsa sing abot, kebak pacoban, uga prakara sing angel karampungan. Bab mau mujudake ujiane manungsa kepriye anggone ngadhepi uripe. Tembung kang kacetak kandel kasebut nggunakae basa kawi, kayata tembung tinunu kang tegese diobong, tinon kang tegese dideleng, tembung kingkin kang tegese sedhih, kangen banget, kesengsem lsp, banjur tembung tan sing tegese ora. Tembung kawi *tinunu* dipilih amarga laras karo tembung sabanjure yaiku tembung nuthuli kang padha-padha kadhapuk saka unsur swara /u/ saengga ndadekake padhune wirama lan nambahi aspek musikalitase tembang. Purwakanthi aksara /u/ nuduhake gegambarane rasa sedhih. Tembung *tinon* sengaja dipilih supaya bisa nambahi larasing musikalitase tembang kang dipungkasi kanthi aksara /n/, ing tembung tinon lan tembung pancen. Ora ana tembung saliyané tinon kang bisa nggantené amarga bisa ngowahi swasana ing tembange, sabanjure kuwi ana tembung kawi *kingkin*, tembung kasebut laras karo wiramane tembang saengga swasana sedhihe bisa kawangun lan ndadekake sengseme pamiyarsa. Tembung-tembung kasebut dipilih dening pangripta supaya bisa nuwuhake swasana sakral, amarga isi saka tembang kasebut nyritakake ngelmu sejati kang ora kabeh wong gampang bisa ngerti, malah saperangan manungsa mung bisa ndeleng wae kahanane.

Kebak Pamikiran Idhealis Rahwana

Pamikiran idhealis mujudake pamikiran kang munjer aneng jiwa utawa suksma. Idhealis mujudake sinebutan manungsa kang nduweni idhealisme. Miturut Praja (2005: 126) idhealisme yaiku realitas saka idhe-idhe, pamikir-pamikir, akal utawa jiwa lan kakuwatan. Dhasar pamikire Sujiwo Tejo nalika nganggit reriptan tembange dipangaribawani dening pamikire Rahwana.

Rahwana mujudake paraga ing pawayangan sing sekti mandraguna. Rahwana nduweni kakuwatan kang gedhe tanpa tandhing. Kawasisane Rahwana ndadekake dheweke diwedene dening para ksatriya uga para dewa. Rahwana nduweni patrap sing wengis, nanging uga nduweni sipat kang jujur, tansah mbela Negara (jiwa ksatriya), lan nduweni sipat welas asih kang gedhe marang adhine Sarpakenaka sarta kang kinasih titisan Dewi Widowati yaiku Dewi Sinta.

Kebak Andharan Bab Wanita

Wanita mujudake topik kang disenengi dening Sujiwo Tejo. Wanita dadi bab kang paling utama sajrone uripe Sujiwo Tejo, ibarat panjenengane ora bisa urip tanpa wanita. Sujiwo Tejo banget ngormati wanita mligine ibu. Bisa kawawas saka bektine marang ibune. Panjenengane sadurunge lunga mesthi njaluk dilangkahi dhisik karo ibune. Bab kasebut ora tau lali ditindakake dening Sujiwo Tejo. Sesambungan bab kuwi, wanita tansah diutamakake dening Sujiwo Tejo.

Reriptan sastra anggitane Sujiwo Tejo ora liya akeh kang nggunakake topik wanita. Tetembangan kang diripta ora sethithik kang nggunakake idhe-idhe ngenani wanita. Salah sawijine tembang kanthi topik kenya, yaiku *Umbrella Girl*. Irah-irahan kasebut mujudake pangangen-angene pangripta marang kenya. Nalika udan, pangripta mbayangake kenya nganggo payung kang nuduhake rasa sungkawa. Sesambungan bab kasebut ndadekake pangripta milih irah-irahan *Umbrella Girl*. Tembang mau ngandharake bab panguripan manungsa kang kebak panggodha, lan pacoban, yen Gusti wis ngucap, kabeh bisa dadi kasunyatan. Bisa kawawas ing pethikan iki.

Reridu prapteng walikat

Dineres kembeng waspane

Jagade padhang

Taneg nora pijer tangi nganti

Srengengene matarangan gegaleyah galeyahan

Aja takon aja pundung

Anglakoni uripmu kang nunggil jiwangga

(UG. Pd 4)

Pethikan tembang *Umbrella Girl* kasebut nuduhake panguripane manungsa kang kebak panggodha, akeh pacoban. Manungsa yen kepengin diangkat drajate dening Gusti, pancen akeh diwenehi ujian dening Gusti supaya luwih kuwat saengga manungsa bisa luwih cedhak marang Gusti. Ujian kang diwenehake Gusti, ana sing gampang, uga ana sing angel. Bab mau mujudake cara supaya manungsa ora lali marang sangkan paraning dumadi, supaya manungsa ora lena marang manise donya. Manungsa kudu ngupaya uga kanggo kamulyan urip ing akherat kang luwih abadi. Miturut pethikan mau, manungsa kudu kuwat ngadhepi pacobane urip, kudu eklas lan sabar, aja nganti nyerah marang kahanan, lakonana uripmu laras karo atimu.

Dhiskusi Asiling Panliten

Asile panliten kang wis djlentrehake kasebut prelu didhiskusiake. Jlentrehan panliten kang dhatane arupa ukara, ukara gatra, lan tembung mau prelu ditandhingake karo andharan para panliti basa Jawa kang

wis diandharake ing bab II. Para panliti kasebut ngrembug bab wujud, lan struktur tembang uga geguritan. Adhedhasar asile panliten, bab ngenani wujud, lan strukture tembang laras karo andharan para panliti sadurunge, ing antarane ngenani tembung-tembung pinilih, pangrakite tembung, lan lelewane basa.

PANUTUP

Dudutan

Pandhapuking tetembungan kasusun saka tembung-tembung pinilih, pangrakite tetembungan, lan lelewane basa. Tembung-tembung pinilih isih kaperang maneh dadi loro, yaiku sinonimi, antonimi. Pangrakite tetembungan kaperang dadi telu, yaiku purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, lan purwakanthi lumaksita. Lelewane basa kadhapuk saka majas-majas yaiku majas pambandhing lan majas silih sambung. Isine wigatining tetembungan kaperang dadi loro, yaiku jiwaning tetembungan lan pangajab marang kautaman. Jiwaning tetembungan kang kinandhut ing tembang iki, yaiku spiritualitas. Aspek iki gegayutan karo Pengeran, jagad gumelar, lan sasama. Tetembungan iki uga kebak pangajab marang kautaman. Pangajab mau sumimpen ing tetembungan kang kadhapuk ing tembang. Pangajab mau kebak piwulangan urip kang bisa dijupuk dening pamiyarsa, kayata piwulangan urip supaya manungsa bisa luwih sabar lan eklas, nggolek ngelmu kanthi laku, percaya marang takdire Gusti, bisa luwih peka marang kahanan, lsp.

Antarane tetembungan lan tetembungan tansah sesambungan lan nduweni daya sarta piguna dhewe-dhewe. Tetembungan mujudake unsur utama kang ana ing tembang. Saben tembung kang karakit nduweni teges sarta nduweni unsur estetika. Estetikane tembang kang dianggit dening Sujiwo Tejo ana ing tetembungan kang pinilih. Tetembungan kang pinilih nduweni makna kang beda karo teges sing sabenere. Sujiwo Tejo kepengin nuduhake yen pamiyarsa bisa ngerteni tembange lumantar rasa. Pamiyarsa bisa ngrasakake endahing tembange lumantar wiramane.

Pamrayoga

Tetembungan kang dianggit dening Sujiwo Tejo nggunakake basa arkhais, mung saperangan wae kang nggunakake basa padinan. Panliten iki mujudake panliten sing isih adoh saka kasampurnan. Panliten iki isih akeh cacad lan kurange anggone napsirake sarta nggoleki makna kang kinandhut sajrone tembang. Panliten iki uga ngrembug bab wigatining tetembungan kang awujud jiwaning tetembungan sing isine ngandharake bab spiritualitas gegayutan karo Pengeran, jagad gumelar, lan sasama. Panliten mau, prelu diadani maneh kanthi tumemen supaya bisa ngasilake sawijine panliten kanthi tinthingan kang luwih apik, jero, lan trep. Kajaba kuwi, diajab bisa nambahi ilmu ing babagan sastra Jawa mligine awujud tetembungan. Mula panliten ngenani pandhapuking tetembungan lan wigatining tetembungan iki isih bisa dirembakakake maneh.

KAPUSTAKAN

- Chaer, Abdul. 2007. *Linguistik Umum*. Jakarta: PT Rineka Cipta
- Endraswara. 2011. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: CAPS
- Hadiwidjana, R.D.S. 1967. *Tata Sastra*. Yogyakarta: Pertjetakan R.I
- Keraf, Gorys. 2010. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Moleong, J Lexi. 2005. *Metodelogi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya
- Mulder, Niels. 1984. *Kebatinan dan Hidup Sehari-hari Orang Jawa*. Jakarta: PT Gramedia
- Nawawi, H. Hadari. 1983. *Metode Penelitian Deskriptif*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Nurgiyantoro, Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- 2017. *Stilistika*. Yogyakarta. Gajah Mada University Press
- Padmosoekatja. 1953. *Ngrengrengan Kasusastran Djawa*. Surakarta: Panitya Bahasa Djawa
- Poerwadarminta, W.J.S. 1937. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B. Wolters
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2012. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Ratna, Nyoman. 2016. *Stilistika Kajian Pustaka Bahasa, Sastra, dan Budaya*. Yogyakarta: Pustaka pelajar
- 2011. *Estetika Sastra dan Budaya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- 2013. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Siswanto. 2010. *Metode Penelitian Sastra (Analisis Struktur Puisi)*. Yogyakarta. Pustaka Pelajar
- Sudjiman, Panuti. 1995. *Bunga Rampai Stilistika*. Jakarta: Pustaka Utama Grafiti
- Triningsih, Diah Erna. 2009. *Diksi (Pilihan Kata)*. Klaten: PT Intan Pariwara
- Yuwono, Prapto. 2012. *Sang Pamomong (Menghidupkan Kembali Nilai-Nilai Luhur Manusia Jawa)*. Yogyakarta: Adiwacana